

*Algemeen Handelsblad van zaterdag 11 februari 1922 - Ochtendblad - Tweede Blad, p. 5
[bewerking: Pauline Lunsingh Scheurleer en Marit Feld]*

Reisbrieven over Aziatische kunst

XVIII - Oost-Java, Bali, Menangkabau en Bataklanden

De, in vergelijking met de klassieke Midden-Javaansche bouwkunst, latere architectuur van Oost-Java, is op haar best, als zij zich van een krachtigen Midden-Javaanschen invloed heeft vrijgemaakt, geen klassieke aspiraties in natuursteen meer heeft, en zich als baksteen-architectuur, met een eigen accent, presenteert.

Het bouwen in natuursteen, zooals men die op Midden-Java aantreft, eischt - steeds en overal - een weloverwogen, subtiele en vèr-vooruitziende conceptie. Voorwaarden, die - men voelt het bij nadere kennismaking met het wezen der Oost-Javaansche architectuur - niet wel in overeenstemming zijn te brengen met den kunstgeest die oostelijk van Boroboedoe en Prambanan geheerscht heeft.

Waar het eenvoudige, in geringe afmetingen gehouden, bouwwerken betreft, moet voor het hierboven verkondigde een uitzondering worden gemaakt. Het poortje van Plumbangan (met het jaartal 1390) b.v. [afb. 1], is een kostelijk staal van fijn-geproportioneerd bouwen in allersoberst gehouden natuursteen. Het poortje lag geheel uit elkaar; is met goed begrip, zeer bevredigend, weer opgebouwd. 't Werk van den adjunctbouwkundige van den Oudheidkundigen

*Plumbangan poort [afb. 1], Blitar, Oost-Java, 1922,
Universiteitsbibliotheek Leiden, inv.nr. OD-6619*

Dienst,¹ De Haan,² die ook elders blijk van goed inzicht in zake het behoud der Hindoe-Javaansche monumenten gegeven heeft. Naar ik hoop, imponeert hem het werk van zijn chef Perquin,³ dat ik in Brief XVI aangevallen heb, niet te zeer.

Het best bevallen van de Oost-Javaansche monumenten in baksteen, hebben mij de poort van Badjang Ratoe [afb. 2], zuiver van architectuur en zeer fraai van ornament. Voorts Tjandi Tikoes [afb. 3], de onlangs ontgraven badplaats, die haar tevoorschijn-komen ten deele aan de prijzenswaardige belangstelling in oudheden van den bejaarden ex-regent van Modjokerto⁴ heeft te danken. De prachtige natuursteenen spuiers [afb. 4] zijn schier klassiek Midden-Javaansch van aspect.

De buitengewone geestdrift waarmee kunstenaars en fijngevoeligen Bali hebben geprezen, is mij méér dan begrijpelijk geworden. Waar toch ter wereld vindt men zooveel heerlijke schoonheid aan menschen, natuur, aan kunst en gewoonten, in zulk beknopt landsgebied bij elkaar!

Wonder boven wonder is op Bali nog niet te veel door het Westen bedorven. Hetgeen een groote en ontroerende verrassing voor me geweest is.

W.G. Reinking, [Bajang Ratu poort](#) [afb. 2], Trowulan, Mojokerto, Oost-Java, 1899, Universiteitsbibliotheek Leiden, inv.nr. KITLV 106718

[Candi Tikus](#) [afb. 3], Trowulan, Mojokerto, Oost-Java, 1941-1953, Universiteitsbibliotheek Leiden, inv.nr. KITLV 166100

[De spuiers van Candi Tikus](#) [afb. 4], Trowulan, Mojokerto, Oost-Java, 1941-1953, Universiteitsbibliotheek Leiden, inv.nr. KITLV 163711

1 De Oudheidkundige Dienst in Nederlandsch-Indië werd in 1913 in Batavia opgericht als opvolger van de Commissie in Nederlandsch-Indië voor Oudheidkundig Onderzoek op Java en Madoera. Deze Commissie had zich vanaf 1901 beziggehouden met 'het samenstellen van archeologische en architectonische beschrijvingen van de Oudheden op genoemde eilanden [Java en Madoera], het in teekening brengen dan wel fotografeeren dier Oudheden, voor zoover dit nog niet is geschied, het vervaardigen van gipsafgietsels en het aangeven van middelen om de monumenten voor verval te behoeden.' (Zie: Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, *Rapporten van de Commissie in Nederlandsch-Indië voor Oudheidkundig Onderzoek op Java en Madoera 1901*, Batavia/Den Haag, 1904, p. 1). De Oudheidkundige Dienst zette vanaf 1913 het werk van de Commissie voort. In tegenstelling tot de Commissie richtte de Oudheidkundige Dienst zich niet slechts op Java en Madoera maar op de gehele archipel. De medewerkers hielden zich bezig met het onderzoeken, documenteren en behouden van monumenten. Hoewel boeddhistische en hindoeïstische oudheden een hoofdrol bleven spelen, schonk de Oudheidkundige Dienst ook aandacht aan Chinees, Europees, Islamitisch en prehistorisch erfgoed in Nederlands-Indië.

(Zie: Arthur Crucq, ['Bewondering doet navolgen: Erfgoedbeleid in Nederlands-Indië'](#),

Indies Tijdschrift s.d. [waarschijnlijk 2022], geraadpleegd 20 maart 2024).

2 B. de Haan (1889-1930), vanaf 1918 werkzaam als adjunct-bouwkundige voor de Oudheidkundige Dienst in Nederlandsch-Indië. Later volgde hij Petrus Jacobus Perquin (1870-1959) op als bouwkundig inspecteur. Onder zijn leiding werden verschillende Javaanse monumenten, waaronder tempels en badplaatsen, gerestaureerd of gereconstrueerd. (Zie: F.D.K. Bosch, 'In memoriam B. de Haan', *Oudheidkundig Verslag 1930*, Batavia, 1931, pp. 3-8).

3 Petrus Jacobus Perquin (1870-1959), bouwkundig inspecteur van de Oudheidkundige Dienst in Nederlandsch-Indië.

4 Visser verwijst hier naar Kromodjojo Adinegoro IV, die van 1894 tot 1916 regent (*bupati*) van Mojokerto was. Kromodjojo Adinegoro was zeer geïnteresseerd in de geschiedenis van het Majapahit-rijk en hield zich bezig met opgravingen en het verzamelen van beelden en stenen. De resultaten van zijn onderzoeken werden onder andere gepubliceerd in de verslagen van de Oudheidkundige Dienst en in het tijdschrift *Djawa*.

In 1911 richtte Kromodjojo Adinegoro een Majapahit museum op in Mojokerto. Het jaar daarop schonk hij het museumgebouw en zijn collectie hindoe-boeddhistische beelden aan de koloniale regering, waarna hij door de Oudheidkundige Dienst werd benoemd tot ereconservator van het museum. Kromodjojo Adinegoro stond op goede voet met de koloniale overheid van wie hij verscheidene aristocratische titels en het erelidmaatschap van het Bataviaasch Genootschap ontving. (Zie: Marieke Bloembergen en Martijn Eickhoff, *The Politics of Heritage in Indonesia: A Cultural History*, Cambridge, 2020, pp. 129-136).

Wie niet over-gevoelig is, zal zich nauwelijks aan de reeds vrij talrijke automobielen storen, die men op de prachtige wegen nu alom ontmoet. Zeker, zij hooren allerminst in het Balineesche milieu, doch zij zijn een ideaal middel om de schoonheden van het land te genieten, en bij herhaling in zich op te nemen. Van ganscher harte vergeeft men hun daarom hun snorrend bestaan in dit aardsch paradijs.

Er is waarlijk nog zooveel oorspronkelijke schoonheid op Bali, dat een enkele telefoondraad-leelijkheid, evenals het noodzakelijk kwaad van het autoverkeer, daardoor teniet wordt gedaan. *Anders zou het worden*, indien het in het avondblad van "Mataram" van Zaterdag 13 Aug. 1921, onder den titel van "Suikerfabriek op Bali" aangekondigd verschrikkelijk onheil, werkelijkheid wordt. Men leest daar nl.: "Uit welingelichte bron vernemen we, dat een consortium moeite doet om op Bali concessies te verkrijgen tot oprichting van een suikerfabriek." Want dan is het met de ongestoorde rust, met de ècht-Balineesche samenleving, met het paradijsachtig wezen, met al het sublieme en schoone van Bali, spoedig gedaan.

Dat Bali, in vergelijking met het in sommige deelen zoo hevig door cultures en hun onvermijdelijk entourage van leelijke fabrieken, huizen en koelieverblijven,⁵ ontsierd Java, zoo ongerept is gebleven, is voor een niet gering deel aan het ontbreken van door Europeanen beheerd landbouwbedrijf te danken.

Wat toch is er gewonnen bij de verrijking der zakken van een handjevol aandeelhouders in een aanstaande Balineesche suikerplantage? Voor de menschheid niets, zou men zoo zeggen. Die wordt weer een stukje verder gestuwd in haar tegenwoordig zelfverminkings-proces en ontstellend materialisme. Als wij allen één kop thee per jaar zonder klontje genieten, redden wij daarmee de unieke schoonheid van een der goddelijkste oorden in Azië (of zeg maar gerust: op deze geheele planeet). Er is land te over op andere eilanden en in andere oorden om versuikerd te worden, terwijl onze subtiele Bali-vereerders, voor wie Bali slechts een onontgonnen suiker-gebied beteekent, hun wakkeren ondernemingslust makkelijk elders kunnen loozen.

Komt de eerste suikerfabriek op Bali, dan volgen er meer. Dan wordt het land mismaakt door witte fabrieken met van verre reeds zichtbaren schoorsteen; door koelieverblijven: door onoogelijke woningen van het Europeesch personeel: en vooral door het allerminst fraaie suikerriet, dat zoo geheel niet in het goddelijk, tot nu toe uitsluitend door Baliërs, met hun buitengewoon gevoel voor vormen, verzorgd, landschap past. (Waar zijn de sawah's⁶ zoo prachtig van rhythmischen bouw, als op Bali? [afb. 5]) Dan wordt ook het "einheitliche" beeld der bevolking, door koelie-invasie van Java en elders, vertroebeld.

Het geheele complex aan schoonheid op Bali is van dien aard: de ethnologische beteekenis van dit eiland is zoodanig, dat het zooveel mogelijk intact houden van Bali Nederlandsch-Indische regeeringszaak dient te zijn.

Yellowstone-park-wetten zijn hier niet noodig. Met een wetje, dat Westersch geleid landbouwbedrijf verbiedt, kan de toekomst van Bali door al haar vrienden voorloopig met vertrouwen onder de oogen worden gezien. Blijft bovendien het Nederlandsch gezag het spoor volgen van den fijnzinnigen en

Sagami, [Sawah op Bali](#) [afb. 5], ca. 1935, Universiteitsbibliotheek Leiden, inv.nr. KITLV 1400170

5 Het woord 'koelie' werd in het verleden gebruikt om ongeschoolde, Aziatische contractarbeiders aan te duiden. Deze term wordt tegenwoordig als denigrerend beschouwd. (Zie: Wayne Modest en Robin Lelijveld (red.), *Woorden doen ertoe: Een incomplete gids voor woordkeuze binnen de culturele sector*, Amsterdam, 2018, p. 125).

6 Rijstvelden.

nobelen resident,⁷ dien Bali nu rijk is (“rijk” is hier waarlijk niet misplaatst), dan zij het verdere gerust aan de Baliërs zelve overgelaten.

Wat in zake Bali – voorzoover het wel te verstaan schoonheid van menschen en landschap, voorzoover het de kunst, gebruiken en zeden betreft –, gedaan moet worden, is in hoofdzaak van “onthoudenden” aard. Getracht moet worden alles wat onheil kan brengen aan dit alles, verre te houden van een der schoonste en merkwaardigste deelen onzer Oost-Indische kolonie.

Mogen deze regels onder de oogen komen van een groot vriend van Bali, tevens een onzer belangrijkste en invloedrijkste landgenooten. Ik ber er van overtuigd, dat zijn bedenkingen van economischen aard aanstonds vervagen, als hij zich het schrikbeeld van een suikerfabriek in de omgeving van Moendoek⁸ of Bangli⁹ voor den geest roept.

Het bovenstaande schreef ik nog in de Japansche atmosfeer van het schip, dat me Marseille-waarts bracht. Sinds kort ben ik weer hofstad-bewoner. Vandaar kan deze brief voor de laatste helft geen reis-brief meer worden genoemd. En straks wordt het hoofd, waaronder deze brieven verschijnen, geheel misleidend. Ik zeg het vooraf, opdat men wete waar men in het vervolg aan toe is.

Intusschen ben ik voorloopig nog volgeladen met Aziatische schoonheid, en dank daaraan het veilig gevoel van immuniteit voor die schoonheid bedreigende belagers uit allerlei tē Westersche hoekjes. (oef! Die titels van theaterstukken, die nu gaan!)

Ik heb ‘t in deze brieven bijna uitsluitend over de beeldende kunst, een enkel maal over dans- en toonkunst van Azië, gehad. Om eenigszins een vaste lijn te houden, was het noodzakelijk zich tot een zeker gebied van de rijkdommen, die Azië biedt, te bepalen. Doch voor Bali ga ik een uitzondering maken. Hier dient het uitsluitend tot kunst beperkt keurslijf een oogenblik ter zijde te worden gelegd. Want op Bali komt men oogen en ooren te kort: is alles – menschen, beeldende kunst, kleeding, feesten, landschap, dans- en toonkunst, en wat al niet meer – even “belangrijk” (het woord is immers nog steeds in zwang bij het gesprek over kunst hier te lande?).

Van de bewondering voor een prachtig architectonisch detail wordt gij afgeleid, omdat juist een koninklijk gebouwde Balineesche vrouw in haar onvergetelijk gratievollen, rhytmischen gang, een heerlijk geschikten en opgebouwden last op het hoofd, voorbij gaat [afb. 6]. En een ander maal leidt het landschap, dat, zooals ik vroeger reeds schreef, evenals in Japan, door de natuur (en ook weer als in Japan): ook door de menschen is gestyleerd, van het menschen schoon af. Wie op Bali geweest is, zette de reeks voor zich zelve nog voort.

Wijnand Otto Jan Nieuwenkamp, [Vrouwen die objecten vervoeren op hun hoofd bij een tempel op Bali](#) [afb. 6], september 1915, lithografie, 29 x 40 cm, Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. RP-P-1921-1002

7 Henri Titus Damsté (1874-1955), bekleedde na zijn opleiding aan de Indische instelling in Delft (1891-1894) verschillende ambten in Nederlands-Indië. Zo was hij onder andere werkzaam als aspirant-controleur, controleur, residentiesecretaris en assistent-resident. In 1919 werd Damsté benoemd tot resident van Bali en Lombok. Hij bekleedde dit ambt tot april 1923, waarna hij met pensioen ging. (Zie: C. Fasseur, ‘Damsté, Henri Titus (1874-1955)’, in [Biografisch Woordenboek van Nederland](#), Resources Huygens ING 2013).

8 Munduk is een plaats op Bali.

9 Bangli is een plaats, een onderdistrict (*kecamatan*) en een regentschap (*kabupaten*) op Bali.

Een en ander van de pracht van Bali is ten onzent door de photo's van Krause¹⁰ bekend. Intusschen is er nog heel wat schoons, reeds in photographie vastgelegd, dat in Nederland nog niet bekend is geworden. Zoo vind ik nergens in het boek van Krause,¹¹ een opname van den Batoer [afb. 7]¹² in het morgenuur uit Kintamani¹³ genomen. Een verzuim, want hier is de bergnatuur van Bali op haar subliemst. Wat men hier beleeft is onuitsprekelijk grandioos en geheimzinnig door de aanwezigheid van een fijntjes rookenden vulkaan-in-een-dal, door de wolkenbank, die als een geweldig immaterieel collier de bergtoppen versiert, door het even oplichtend meer dat het mysterieuze van dit alles nog aanzienlijk verdiept, en door de wetenschap, dat de lavastroom juist voor den Batoer-tempel [afb. 8]¹⁴ zijn vernielenden loop heeft gestaakt.

De lijkverbranding van den Toengawa¹⁵ van Oeboed – een der laatste groote lijkverbrandingen op Bali –, die omstreeks begin Augustus vorig jaar plaats vond, gaf gelegenheid van allerlei Balineesche heerlijkheden ten volle te genieten.

Van de menschen heeft men vooral kunnen genieten, omdat zij bij zulke gelegenheden op hun fraaist uitgedost zijn. Vooral het met bloemen versieren van het diepzwarte haar (zowel van vrouwen als mannen) is zeldzaam schoon en ontroerend. Wat mij ook zeer trof, is de wijze waarop sommige vrouwen netwerk-sjaals aan den hoofdstaak bevestigen. Zij hangen dien sjaal (de mooiste zijn zwart) aan twee punten op, zóó, dat hij in een diepen boog, als uitgerekt-halvemaanvormig segment, voor de borst van het ontbloot bovenlijf hangt, en het schitterend zich voortbewegend geheel aldus op allereenvoudigste wijs nog aanzienlijk verhoogt.

[Gunung Batur op Bali](#)
[afb. 7], ca. 1920-1935,
Universiteitsbibliotheek
Leiden, inv.nr. KITLV 58321

[Poort \(paduraksa\) van het Batur tempelcomplex met op de achtergrond een pagode \(meru\) met elf verdiepingen](#)
[afb. 8], Kintamani, Bali, 1925, 16,5 x 12,5 cm,
Universiteitsbibliotheek
Leiden, inv.nr. P-045514

-
- 10 Gregor Krause (1883-1959), amateurfotograaf en officier van gezondheid bij het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL). Hij verbleef van 1912 tot 1914 in de buurt van het dorp Bangli op Bali in Indonesië, waar hij een polikliniek voor de lokale bevolking opende. In zijn vrije tijd fotografeerde Krause. Zijn foto's werden gepresenteerd in een tentoonstelling bij *Arti et Amicitiae* in Amsterdam (1917) en gepubliceerd in artikelen en boeken. (Zie: ['Gregor Krause'](#), Nederlands Fotomuseum s.d).
- 11 Waarschijnlijk verwijst Visser hier naar het Duitstalige boek *Bali* dat in 1920 werd gepubliceerd door Folkwang-Verlag GmbH in Hagen. Het boek bestond uit twee delen met de titels *Land und Volk* en *Tänze, Tempel, Feste*.
- 12 Gunung Batur is een vulkaan op Bali.
- 13 Kintamani is een plaats en onderdistrict (*kecamatan*) op Bali.
- 14 Visser verwijst waarschijnlijk naar de voorganger van de huidige Pura Ulun Danu Batur. Tijdens het bezoek van Visser bevond dit tempelcomplex zich nog in de caldera, aan de voet van de Batur vulkaan. Nadat de tempel in 1926 grotendeels was verwoest door een vulkaanuitbarsting, werd deze herbouwd op de huidige locatie.
- 15 Hier is vermoedelijk sprake van een typfout. Verderop heeft Visser het namelijk over de 'poengawa' in plaats van de 'toengawa'. De punggawa was het districtshoofd. In dit geval gaat het waarschijnlijk om de crematie van punggawa Cokorde Gede Sukawati, die in 1919 of 1920 overleed. Over de crematie van punggawa schrijft Bali-specialist Couteau: 'As the cremation was a royal one, not only did the king have to be carried to the burial ground in a cremation tower of 11 tiers, corresponding to Indra's heaven, and the body burned in a bull sarcophagus. It also had to travel through the proper walls and gate. As these were not yet complete, they had to be finished first.' (Zie: Jean Couteau, 'Ubud: From The Origins to 1920', *Jurnal Kajian Bali* 3/1 (2013), pp. 1-32, quote afkomstig van p. 31). Het ziet ernaar uit dat de crematie van Cokorde Gede Sukawati uiteindelijk pas in 1921 plaatsvond. Op 18 juli van dat jaar verscheen in *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* namelijk het volgende bericht, getiteld 'Lijkverbranding op Bali': 'Binnenkort vertrekken talrijke belangstellenden en een gezelschap onder leiding van Dr. N.J. Krom naar Bali om de lijk verbranding van den Tjokorde van Oboed bij te wonen.'

Geen professor aan een academie, geen decoratief leider van een toneel, heeft dit voor hen ontworpen. Het is de ingeboren zin voor vormen, en combinaties van vormen, die dit alles op Bali tot stand bracht.

Verder stip ik van de talrijke schoonheden der Oeboed'sche lijkverbranding nog aan: de ruimte waarin de lijken opgebaard lagen, omringd door prachtig opgebouwde offergaven: de magistrale aanblik van de tezamen zittende vrouwen en vrouwelijke bloedverwanten der overledenen (den poengawa en zijn zoon); de kleine danseresjes - de legou's -, aan welker kittig, fel rhythmisch en daemonisch bewegen ik later herinnerd werd, toen ik een dansmeisje in Tanjore (Zuid-Voor-Indië)¹⁶ voor mij liet dansen: het van uit een verhevenheid geziene wegbrengen der twee huizenhooge, geniaal opgebouwde en versierde torens waarin de lijken geplaatst waren; en de twee van elkaar verschillende gamelang's,¹⁷ niet zoo sonoor en plechtig als de Vorstenland'sche¹⁸ orkesten (ook de Balineesche dans staat ten achter bij het gaaf-elastisch in elkaar overvloeien, bij het nobel en subtiel "ausklingen" der dansbewegingen op Java), maar toch alleszins waard om er steeds weer van te genieten, en qualiteiten bezittend, die de Javaansche muziek niet biedt.

Wat de Balineesche beeldende kunst betreft - architectuur ook daaronder gerekend -, is het wonderlijk te constateeren, dat ook heden ten dage nog goede, en soms voortreffelijke prestaties worden bereikt. Ik zag beelden, eerst een luttel aantal jaren geleden gesneden die zeer sterk waren. Onlangs gebouwde tempels, die alleszins mijn bewondering afdwongen, zijn talrijk in Zuid-Bali. Schier alles op bouwkunstig gebied is, wegens het snel vergankelijk materiaal (gedroogde, ongebakken, baksteenvormige steenen en zachte zandsteen voor het ornamentale gedeelte) vrij nieuw, of geheel van recenten datum. Vandaar is nagenoeg alles wat aan architectuur wordt bewonderd, van den modernen tijd.

Bali mag een uitzondering worden genoemd voor zoover het de beeldende kunst van modern-Azië betreft (Balineesche schilderkunst op paneel en op doek, en vooral de door Westersch, sterk commercieel getint, toedoen, geheel verknoeiide weefkunst uitgezonderd). Overal toch in Azië is het nagenoeg gedaan met het fraais van weleer. Doch op Bali leeft nog iets, dat aan den verderfelijken Westerschen invloed ontsnapte.

Een heerlijke herinnering aan het fijne, hooggelegen Moendoek¹⁹ doemt op. Aangetrokken door gamelang-muziek, belandde ik op een erf, waar juist de heer des huizes gestorven was. Groot feest. Vlak bij den ingang van het erf, een gamelang, in welks midden een jonge man was gezeten, met het bovenlijf dansbewegingen uitvoerend, en het geheel op vurige wijze aanzettend. Wat verder werd het feestmaal aangericht. Speenvarkentjes aan het spit en andere heerlijkheden. Daarnaast jonge meisjes ijverig aan het rijststampen [afb. 9].

[Vrouwen aan het rijststampen op Bali](#) [afb. 9], 1937,

Universiteitsbibliotheek
Leiden, inv.nr. KITLV 78198

16 Plaats in de Indiase deelstaat Tamil Nadu. Tegenwoordig bekend als Thanjavur.

17 Een gamelanorkest bestaat voornamelijk uit slaginstrumenten, zoals gongs, xylofoons en trommels. Daarnaast kan er ook gebruik gemaakt worden van bamboefluiten, snaarinstrumenten en zangers.

18 De Javaanse vorstenlanden bestonden uit Surakarta, Yogyakarta, Mangkunegaran en Pakualaman. Dit waren vier semi-autonome gebieden die werden geregeerd door erfgenamen van de heersers over het voormalige Mataram, dat zich in het verleden had uitgestrekt over een groot deel van Java en Madura. (Zie: C.Ch. van den Haspel, *Overzicht in overleg*, Leiden/Boston, 1985, pp. 1-4).

19 Zie noot 8.

lets dat vooral op Bali prachtig is om te aanschouwen, daar door het ontbloot zijn van het bovenlijf al de schoone lichaamsbewegingen zichtbaar zijn. Op den achtergrond waarlijk nog een gamelang, anders, lichter getimbreerd, en wat verder het lijk opgebaard in een ruimte, tusschen allerlei versiering en talrijke dier schitterende bouwsels – of offergaven – geplaatst. Het geheel fantastisch verlicht door fakkels, en besnuffeld en bekeven door hongerige, verwaarloosde honden.

Dus geen “dichte gordijnen”, en straks geen “kraaien”, geen lijkstoet in Griekschen, zwart-zilveren stijl. Op Bali geen huurlingen die naar een betere wereld helpen verhuizen. Alles wel “iets” mooier dan bij onze burens en ons.

Van de Padang'sche bovenlanden²⁰ zij aangeteekend, dat de natuur daar waarlijk tot het goddelijkste, het meest weidsche behoort, dat op deze wereld aan natuurschoon kan worden beleefd. In landschap- en berg-formaties, in verdeeling en samenstelling van heldere en innig-fijne kleuren, is hier wel het opperste bereikt. Bovendien wordt dit bovenaardsche geheel hier en daar prachtig geaccentueerd door een achter wat palmen oppiekend dak van een Menangkabau'sch huis [afb. 10]:²¹ indien het tenminste een met plantaardige bedekking voorzien dak is. Foeileelijke dakbedekking met gegolfd zink van de prachtig gevormde kap van het karakteristieke huis dezer streken, ziet men reeds in ontstellend aanzienlijke mate (ook Bali lijdt reeds aan deze weldaad der Westersche beschaving): waarom laat men het zink niet onder een plantaardige afdekking schuil gaan?

Het snijwerk aan de Menangkabau'sche huizen, schoon fraai, valt naar mijn smaak in het niet bij de gesneden versiering aan oude Batak'sche huizen [afb. 11].²² Wie bij het bezoek aan het Toba-meer²³ wat van den grooten weg afwijkt, krijgt nog een handjevol dier oude huizen te zien (als hij tenminste gauw voortmaakt, want de alles-vernielende beschaving werkt hier pijlsnel). Primitieve kunst op haar best, in bouwkunst, zoowel als in, in zwart, donkerrood en wit gehouden, ingesneden versiering. Wat ik aan nieuwe, versierde huizen gezien heb, is zoo schrikbarend, dat ik U daarover mijn ergernis maar beter bespaar.

De Batakkers zijn nu heel nette menschen geworden. Zij zitten in Essex's en “Hup's”.²⁴ En Zondags trekken de foeileelijke kerkjes, die het landschap op ideale wijze ontsieren, het meerendeel der bevolking, dat nu tot het Christendom is bekeerd. Als gezegd: het zijn nu allen nette menschen geworden. Het is lang geleden dat zij hun medemenschen hebben verorberd.

Maar met hun eens zoo prachtige, sterke kunst, is het voor goed, is het voor altijd gedaan.

H. F. E. Visser

a/b “Hakone Maru”/den Haag, Januari 1922

[Vrouwen en kinderen voor een Minangkabau huis op Sumatra](#)

[afb. 10], ca. 1895-1915, ontwikkelgelatine-zilverdruk, 17,8 x 23,8 cm (foto), 24,3 x 32,9 cm (blad), Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. RP-F-00-5346-4

Christiaan Benjamin Nieuwenhuis

(toegeschreven aan), [Exterieur van het huis van het hoofd van een Batakse kampong op Sumatra](#) [afb. 11], ca.

1900-1920, ontwikkelgelatine-zilverdruk, 28,5 x 21,6 cm, Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. RP-F-F01149-FH

20 Een andere naam voor West-Sumatra.

21 Minangkabau is de naam van een volk dat voornamelijk in West-Sumatra woont.

22 De Batak zijn een aantal aan elkaar verwante volkeren die in Noord-Sumatra wonen. In het verleden hebben de Batak zich met kannibalisme beziggehouden.

23 Het Tobameer is een kratermeer in Noord-Sumatra.

24 Essex is niet zeer goed leesbaar en de betekenis Essex en Hup is sowieso niet duidelijk geworden. Een soort boten?